

Krisis

SYBERBERG

BOLTANSKI

TARANTINO

GIACOMETTI

HOFLAND

BACON

EN ANDEREN

DE BOODSCHAP VAN DE KUNST

N°61 december 1995

Impressies

De juiste man op de juiste plek

OVER DE BALIE, BOSNIË EN DE CULTURALISERING
VAN DE POLITIEK

Jan Willem Duyvendak

De Balie, Centrum voor Politiek en Cultuur te Amsterdam, heeft een nieuwe directeur, de literator en cultuurmaker Chris Keulemans. Gelet op zijn voorgangers Paul Kuypers en Felix Rottenberg, is zijn benoeming wellicht verrassend. Terwijl de oude directeuren goede bekenden waren van de Haagse politiek en ambtenarij, is voor Keulemans, voorheen de drijvende kracht achter boekhandel Perdu, de politieke wereld onbekend terrein. Toch is zijn benoeming op een of andere manier vanzelfsprekend, en dat komt niet alleen doordat Keulemans over de capaciteiten lijkt te beschikken om de Balie te leiden. Het vanzelfsprekende gevoel dat hij de juiste man is, zegt ook iets over de veranderingen die de afgelopen jaren bij De Balie hebben plaatsgevonden. Zo gaan de politieke programma's steeds vaker over cultuur. Preciezer: er wordt veelvuldig gedebatteerd over multiculturen, over het moeizame samenleven van verschillende groepen in Nederland, en vooral ook daarbuiten. Bovendien doet zich in de verhouding tussen politiek en cultuur nog een tweede verschuiving voor: politieke programma's worden ook qua vormgeving steeds cultureler, in de zin van theateraler. Een forum is te gewoon, een lezing al snel saai en een debat-tussen-politici-met-vragen-uit-de-zaal veel te traditioneel. De politiek van De Balie culturaliseert. De politiek van Chris Keulemans is niet die van Felix Rottenberg.

De Balie heeft een tijd geworsteld met zowel haar culturele als haar politieke programma's. De culturele onderdelen leken versmald tot hogere kunst, *l'art pour l'art*, en de politieke bijeenkomsten waren verworpen tot wat de Fransen zo mooi noemen, *la politique politicienne*: het draaide om de professionele parlementaire politiek. Door deze inperkingen was binnen De Balie de afstand tussen kunstenaars en politieke programmeurs groot geworden, en ook bestond er nog nauwelijks overlap in publiek. De Balie was weliswaar een centrum voor politiek én cultuur, maar wat beide nog met elkaar van doen hadden, werd steeds onduidelijker.

Hierin is de afgelopen jaren verandering gekomen. Tussen de hogere kunst enerzijds en het parlementair-politieke programma anderzijds, ontstond een derde stroom waarin cultuur en politiek direct met elkaar verbonden waren. De Balie, en dan met name Chris Keulemans, ontwikkelde programma's rondom nieuwe, politiek-culturele conflicten.

De Balie onderkende heel vroeg dat de politiek cultureel geworden was. De activiteiten van *Press Now* ter ondersteuning van de onafhankelijke media in voormalig Joegoslavië, van de *Ex-Yu Pen* (PEN Center for Writers from the Former Yugoslavia), van het *Rushdie Defence Committee*, van de *Index on Censorship* en van het *Steuncomité Algerijnse Intellectuelen Amsterdam* waren en zijn stuk voor stuk activiteiten waarin politiek en cultuur vervlochten is. Uit de noodzaak van deze activiteiten blijkt dat op steeds meer plekken in de wereld politiek een *Kulturkampf* is geworden, dat politieke strijd gedefinieerd wordt als culturele strijd.

Niet alleen in voormalig Joegoslavië draaien de politieke conflicten om, vermeende, culturele verschillen. De *fatwa* tegen Rushdie, de aanslagen op Algerijnse schrijvers, het toenemende racisme tegen allochtonen in West-Europa, het lijkt erop dat veel nieuwe conflicthaarden worden opgestookt met behulp van culturele brandstof. Bij deze culturele conflicten draait het om ultieme zuiverheid: om de homogeniteit van de groep, de zuiverheid in de leer, de orthodoxie in het geloof. De strijd-om-zuiverheid kent een enorme interne dynamiek. Er komt nooit een einde aan het speuren naar onzuiverheid.

Wanneer religieus of cultureel-nationalistisch fanatisme heerst, veranderen ook de deelnemers aan de conflicten. Zij die van de taal leven, worden in zo'n conflict per definitie partij. Priesters, journalisten, dichters en schrijvers, allen staan op slag in de frontlinie: soms als participanten, vaak als slachtoffers.

Als we deze culturalisering van de politiek onderkennen, wordt begrijpelijk waarom de solidariteit met slachtoffers van de nieuwe conflicten ook grotendeels het werk van kunstenaars en hun instellingen is. Van Godot van Susan Sontag tot de hongerstaking van Ariane Mnouchkine en haar Verklaring van Avignon: het waren vaak kunstenaars die hun mond opendeden over de misdaden in Bosnië. Hoezeer achter de cultuurstrijd in het voormalig Joegoslavië ook ordinaire machts-politiek schuilt en school, op het moment dat de politiek geculturaliseerd werd, voelden kunstenaars zich extra aangesproken.

H.J.A. Hofland maakt zich in zijn boek *De elite verongelukt* boos over het gebrek aan engagement van onder andere de 'literaire klasse'. Blijkbaar is aan zijn aandacht ontsnapt dat met name kunstenaars een rol spelen in het verzet tegen de oorlog in Bosnië. Hij ziet de politisering van Nederlandse dichters en denkers onder invloed van de 'culturalisering van de politiek' over het hoofd, evenals de debatten in literaire tijdschriften en in de wereld van film en theater over engagement. Zijn stelling dat zich na de Koude Oorlog een minder hechte vervlechting voordoet tussen literatuur en openbare zaak, miskent de kwalitatief nieuwe vermenging tussen cultuur en politiek, en de daaruit voortvloeiende onmogelijkheid voor literatoren om 'buiten' de politiek te blijven.

Hofland spreekt zelfs over verraad. Tegelijkertijd snapt hij heel goed waarom dat verraad gepleegd zou worden: de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog zouden meer vanzelfsprekend tot cultureel engagement uitnodigen vanwege "hun relatief eenvoudige en statische" karakter, dan het "moderne non-systeem van mid-

delpuntvliedende krachten". Hofland meent dat overzichtelijke verhoudingen een voorwaarde is voor engagement van de literaire klasse.

Sommige kunstenaars geven Hofland gelijk. In een televisie-uitzending met een aantal Nederlandse schrijvers, waarin het over deze zogenaamde 'onoverzichtelijkheid' van moderne oorlogen ging, zei Harry Mulisch bijvoorbeeld: "De Tweede Wereldoorlog was anders dan de oorlogen in Ruanda en Joegoslavië omdat het een gevecht was tussen Licht en Duisternis, tussen goed en kwaad. Natuurlijk was er sprake van enig duister in het licht en andersom. Niettemin was er een Rijk van het Licht en een Rijk van de Duisternis, en het Rijk van het Licht overwon. Schitterend. In Joegoslavië gaat het niet op deze manier. Je weet niet wie je moet steunen: Bosniërs, Kroaten, Bosnische Serviërs, Moslims? Dat is niet wat ik van een oorlog verwacht, als ik het zo mag zeggen." Op deze uitspraken volgde instemmend geknik van een aantal jonge auteurs, bekend onder de naam Generatie Nix.

Andere auteurs engageren zich wél en bewijzen daarmee Hoflands ongelijk. In een prachtig, woedend artikel in *Erewhon* — uitgegeven door de Ex Yu Pen —, reageren Chris Keulemans en Xandra Schutte als volgt op bovengenoemde televisie-uitzending: "We besluiten om de video nog een keer terug te draaien. Zeiden ze echt dat de oorlog hen verveelde? Het is zo grappig dat je er bijna om moet huilen. Niet dat iedereen op de hoogte moet zijn van alle subtiliteiten van deze verschrikkelijke oorlog. Integendeel. Het gaat ons om de immorele intellectuele matheid waarmee de genocide, die zich onder onze ogen voltrekt, wordt afgedaan: het wordt voorgesteld als een ingewikkelde film, een voorbijgaand fenomeen, een misverstand, een niet-succesvolle oorlog, als materiaal dat op geen enkele manier literaire betekenis zou hebben."

Ze leveren met hun commentaar in de eerste plaats politieke kritiek. Is het conflict in het voormalig Joegoslavië echt zo ingewikkeld dat daders en slachtoffers niet meer te onderscheiden zijn? En was de genocide in Ruanda te complex voor meneer Mulisch? In de tweede plaats is sprake van 'cultuurkritiek': stel dat de nieuwe conflicten zo onoverzichtelijk zijn als Mulisch en Hofland suggereren, zouden ze daardoor niet meer van literaire betekenis zijn? Sinds wanneer is kunst gebaat bij een zwart-witwereld waarin geen ruimte is voor grijs tinten?

Chris Keulemans en Xandra Schutte draaien beide stellingen om. De nieuwe politieke conflicten moeten niet worden afgedaan als 'onoverzichtelijk', juist niet, want in de nieuwe conflicten draait het voor sommige partijen om totale overzichtelijkheid. Het gaat die partijen om transparante zuiverheid, waarin voor gemengde relaties, mulatten en migranten geen enkele plaats meer is. Zij stellen bovendien dat kunstenaars bij de nieuwe politieke conflicten betrokken zijn omdat zij, als *bricoleurs* bij uitstek, de zucht naar zuiverheid nooit kunnen accepteren. Wanneer politici zuiveringen uitvoeren op 'monoculturele' gronden, vraagt dit om weerwoord van kunstenaars die, in hun ogen, leven van multiculturaliteit. Aangezien de behoefte aan een overzichtelijke wereld de motor is van het conflict, is het creëren van 'nieuwe onoverzichtelijkheid' een politieke opgave waarin juist kunstenaars een rol kunnen spelen.

In plaats van het opvoeren van een-teveel-aan-onoverzichtelijkheid als een reden voor passiviteit, is het juist het dreigende gebrek-aan-onoverzichtelijkheid dat sommige kunstenaars motiveert tot handelen. De politiek-culturele activiteiten in De Balie pleiten dan ook voor de *melting pot*, voor pluriformiteit.

Dat sommige kunstenaars zich politiek inzetten voor tolerantie en multiculturaliteit betekent overigens niet dat zij voor de vermenging van politiek en cultuur zijn. Integendeel, veel Nederlandse schrijvers en journalisten die zich met Joegoslavië, Algerije en Rusland bemoeiden, engageerden zich als het ware tegen hun eigen opvattingen in. Deze schrijvers voelden zich gedwongen tot engagement omdat de cultuur overal en voortdurend gepolitiseerd wordt. Stephan Sanders constateerde bijvoorbeeld tot zijn eigen verbazing dat hij, als verklaard anti-politicus, lid is geworden van meerdere actiecomité's tegelijkertijd.

Deels zijn de nieuwe cultureel-politieke programma's in De Balie dus uit nood geboren, vindt de vervlechting van cultuur en politiek plaats *contre coeur*. Naarmate deze kunstenaars verder politiseren, roepen ze steeds luider dat de scheiding tussen politiek en cultuur geëerbiedigd moet worden. In hun ogen waarborgt alleen zo'n scheiding ruimte voor pluriformiteit, voor de 'nieuwe onoverzichtelijkheid'; cultuur-politiek associëren zij met de zucht tot zuiverheid.

De Balie is bij uitstek de plaats waar de discussie over de toekomstige verhouding tussen politiek en cultuur verder gevoerd kan worden. Zo is het de vraag of het politieke engagement van kunstenaars per se een tijdelijk fenomeen is, gebonden aan de strijd tegen monoculturen. Waarom de kwestie niet opener geformuleerd; waarom niet onderzocht welke verhouding tussen politiek en cultuur het meeste bijdraagt aan multiculturaliteit en verdraagzaamheid.

In De Balie heeft de culturalisering van de politiek ook nog een tweede gezicht. Deze tweede menging der sferen lijkt heel wat minder omstreden: het gaat hier om de 'culturalisering' van de vorm van de nieuwe programma's. Waar voorheen de kunstpoot louter theater was geworden en het de politieke programma's juist aan theatraaliteit ontbrak, worden de nieuwe cultuur-politieke programma's met opzet gepresenteerd als *performances*. Of het nu gaat om de groots opgezette manifestaties als *Live Magazine*, om de toneelstukken met wederopgestane politiek-theoretici in de serie "Over het graf heen", of om politieke programma's die letterlijk de titel dragen "Theater van de werkelijkheid", de esthetisering neemt een hoge vlucht.

Waarom gebeurt dit? Een inhoudelijke reden om de politiek-culturele programma's veelkleurige vormen te geven zou kunnen zijn dat politieke monoculturen het best kunnen worden bestreden door de politiek zelf onoverzichtelijk te maken. De gedachte zou dan zijn dat de rechtlijnigheid van de geest wordt doorkruist door de veelvormigheid van het programma. Kunstenaars mengen zich in de politieke programmering om deze te ontregelen, om het traditionele verloop te doorkruisen.

Het is echter de vraag of deze vormexperimenten op zulke overwegingen steunen. Soms lijkt de drang tot esthetisering eerder ingegeven door dromen over hoge bezoekersaantallen dan door inhoudelijke motieven. De veronderstelling lijkt te luiden dat politieke programma's voor het publiek op zich niet interessant meer

zijn, dat het politieke spektakel niet meer uit de inhoud komt en daarom in de vorm gezocht moet worden.

Toegegeven, debatten over Nederlandse politiek zijn niet altijd de meest boeiende, en politieke discussies in Den Haag zijn vaak slaapverwekkend. Dat De Balie er in dat licht voor kiest om haar politieke programma's minder saai te maken, is begrijpelijk. Maar hierin schuilt ook een zeker risico, namelijk een onderwaardering van de saaiheid van de politiek.

De gepacificeerde politieke cultuur in Nederland kan worden opgevat als een waarde op zich. Pluriformiteit gaat nu eenmaal gepaard met ingetogen respect, met een zekere afstandelijkheid. Een kalme confrontatie van meningen duidt op meer waardering voor verschillen, dan spectaculaire botsingen of theatraal uitvergroete tegenstellingen.

Nederland kent, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk en Engeland, een politieke cultuur waarin de politiek niet ten onder gaat aan retoriek. Hoewel het te ver zou gaan om te stellen dat een dergelijke politiek van de saaiheid 'culturalisering van de politiek' kan voorkomen, valt een samenhang tussen politieke omgangsvormen en politieke ideeën niet te loochenen. Hoe hoger de toon, hoe groter het eigen gelijk. Misschien kan Keulemans, de nieuwe Vent, het nog eens over die Vorm hebben: welke politieke cultuur biedt het meeste weerstand aan de culturalisering van de politiek?